

Traducere profesională și traducere didactică în învățământul universitar

Angelica VÂLCU

În studii recente despre didactica traducerii se vehiculează ideea renunțării la exercițiul de traducere în predarea limbilor străine în învățământul universitar. Se presupune că acest tip de exercițiu ar fi aservit fixării unui lexic și a unor structuri extrase din context și că ar favoriza formarea automatismelor lexicale, fapt ce ar dăuna dobândirii unor expresii idiomatice mai autentice și mai independente de constrângerile impuse de autorul textului de bază.

Învățământul universitar a preferat totuși să păstreze acest tip de activitate practică ținând cont de faptul că pentru a traduce un text, pentru a face accesibil sensul său, studentul / traducătorul trebuie, mai întâi, să-l interpreteze, ceea ce implică cunoștințe socio-culturale solide, competențe textuale dar și o bună percepție a varietăților de limbaj. Viitorul traducător caută, pe de o parte, să repereze, pe cât posibil, intențiile autorului privitoare la semnificație, iar pe de altă parte, el (traducătorul) trebuie să facă în așa fel încât această semnificație să fie înțeleasă și acceptată în cultura limbii țintă. Finalitatea didacticii traducerii, fie ea contrastivă sau nu, este dobândirea unei competențe lingvistice extinse care nu se reduce numai la a traduce un text în limba țintă, chiar dacă, la orice examen, competența lingvistică se evaluează și prin test de traducere.

Competențele necesare traducerii unui text A dintr-o limbă A₁ (limba de bază) într-o limbă B₁ (țintă) depășește cu simpla stăp doar controlul sintaxei sau a lexicului limbii țintă. Testul de traducere poate fi considerat ca finalitate a unui învățământ care oferă studentului un ansamblu de mijloace lexicale, morfo-sintactice, culturale și textuale capabile să-i permită să ducă la bun sfârșit o activitate atât de dificilă și de complexă cum este activitatea de traducere.

Printre obiectivele formației lingvistice a studentului se regăsește această competență discursivă care implică facultatea de a înțelege și de a *produce texte*, activități care constituie o pre-fază în demersul de traducere a acestor texte în limba țintă. Este vorba de texte literare (ele fiind expresia cea mai bogată a culturii unui popor), dar și de texte utilitare produse în schimburile din viața socială. Traducerea textelor utilitare este indispensabilă în analiza sistematică a diferitelor forme de limbaj, în studiul actualizărilor concrete a tipurilor de discurs sau în interpretarea corectă a articolelor de presă, a mesajelor publicitare, a contractelor etc.

De mare importanță este capacitatea de a produce unele din aceste tipuri de text: dări de seamă, rezumate, scrisori de intenție etc., iar la nivel avansat capacitatea de a elabora documente legate de activitățile profesionale, cum ar fi: contracte, instrucțiuni de folosire sau de montaj, prospecte pentru medicamente, ghiduri turistice etc.

Despre traducere, Eugen Coșeriu¹ afirmă că așa cum pentru *a vorbi* îi observăm pe locutorii nativi, pentru a traduce trebuie să îi observăm pe traducători, deoarece *a traduce* este echivalent cu o tehnică specială de folosire a limbii. E. Coșeriu consideră traducerea ca un mod de a vorbi prin intermediul textelor („hablar por medio de textos”) și plasează traductologia ca făcând parte din lingvistica textului și nu ca fiind un caz special al lingvisticii contrastive.

Demersul în procesul de traducere nu este identic cu demersul celui care compară două limbi în scopul dobândirii mecanismelor de funcționare. Traducătorul pleacă de la un text A în limba de bază, îl evaluează, îl interpretează stabilindu-i sensul și produce prin ajustări și adaptări continue un text B în limba țintă; textul B înlocuiește textul A și devine echivalentul său în cultura țintă.

Dacă comparatistul pleacă, în demersul său, de la două elemente echivalente deja date, traducătorul nu dispune de textul al doilea (în limba țintă), în schimb el are competența lingvistică și textuală în limba țintă pentru a produce textul B. Studentul se află în situația traducătorului și nu a comparatistului, dar nu beneficiază de avantajele nici unuia.

Textul în limba de bază pe care studentul trebuie să-l traducă este adesea insuficient contextualizat, este trunchiat, ceea ce reprezintă o mare piedică în demersul de înțelegere, de deverbalizare și de re-creare, re-producere a mesajului textului. Textul re-produs va fi comparat nu cu textul original, ca cel al unui veritabil traducător, ci cu „varianta” profesorului și va fi evaluat, nu pe criterii bazate pe parametri specifici, ci după diferențele față de varianta profesorului.

Dacă studentul / traducătorul lucrează la traducerea unui text din limba de bază în limba țintă și dacă nu este familiarizat cu lexicul specific disciplinei tratate, cu tipul de text, cu particularitățile genului și cu stilul tipurilor de text, el va re-produce un text fără personalitate, mai apropiat de un calc formal decât de o reformulare spontană a mesajului original. Profesorul care predă traducerea și care formează traducători pe specialități are o sarcină dificilă în obligația de a asigura studenților o metodă reală și eficientă de traducere, care să se aplice și în cadrul universitar, dar și în cadrul profesional, în paralel sau în continuarea activității lor profesionale.

De obicei, o astfel de metodă presupune mai multe etape: lectura atentă a textului de bază, adunarea elementelor cognitive de context, documentarea și cercetarea în terminologie, stabilirea distanței față de forma textului de bază, reformularea mesajului în funcție de practica limbajelor (vorbirii) în limba țintă, cu respectarea nivelurilor de limbă și de stil ale originalului, re-lectura mesajului re-produs cu ajutorul textului sursă.

Acest demers, care este urmat de mai toți profesorii și formatorii de traducători din învățământul universitar, prezintă câteva inconveniente semnalate și de profesorul de traductologie Michel Rochard²:

- acest demers este secvențial sau liniar, altfel spus, procesul de traducere este perceput ca o serie de etape în care o etapă parcursă înseamnă o fază premergătoare pentru etapa următoare. Or, Rochard susține că activitatea

¹ Eugen Coșeriu, „Lo erroneo y lo acertado en la teoria de la traducción”, in *Hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos, 1985 („Estudios y Ensayos”, nr. 272; <http://tesiscap3.htm>).

² Rochard, Michel este profesor la Universitatea din Paris 7 și predă cursul de traducere în domeniul finanțelor: <http://perso.wanadoo.fr/michel.rochard/methodologie.html>.

traducătorului în general și a traducătorului în domenii profesionale este mai apropiată de demersul hipertextual decât de metoda secvențială;

- tocmai din cauza caracterului secvențial, acest tip de demers ignoră un aspect important: este vorba de activitatea de documentare prealabilă, care este destul de rar efectuată de studenți în condiții profesionale;
- bazată pe reproducerea practicilor recomandate de profesor, metoda despre care vorbim poate deveni un obstacol pentru orice tentativă de creativitate din partea traducătorului, personalitatea sa profesională fiind mult redusă.

Aceste inconveniente ar putea fi eliminate aplicând alte strategii capabile să le rezolve. Strategiile la care ne referim se bazează pe teorii pur lingvistice, care pleacă de la analiza contextuală și rezolvă aspectele cognitive prin lexic (referința lingvistică la concept) sau prin sintaxă (ca exprimare a concatenării logice a discursului).

Trebuie, totuși, să recunoaștem că traducătorii în domenii profesionale nu lucrează pe baza unei analize lingvistice a discursului. Punctele de trecere de la limba bază la limba țintă nu sunt identice cu punctele de trecere de la un raționament la altul sau de la o logică la alta.

Să luăm exemplul enunțului: „Fereastra, vă rog!”. Pentru cineva care se află într-o cameră în care este frig, această sintagmă înseamnă „închide fereastra!”, iar dacă în cameră este cald „deschide fereastra!”. E clar faptul că, în această situație, componenta non-lingvistică și pur contextuală se află pe primul plan. Pentru cel care traduce nu este esențial să compare modalitățile de exprimare din cele două limbi, ci să știe cum s-ar spune în limba sa maternă într-o situație asemănătoare, astfel încât mesajul să fie primit și înțeles.

Un loc special în traductologie ocupă teoria sensului (dezvoltată de D. Seleskovich), care este considerată ca fiind mai aproape de realitatea profesională deoarece această teorie definește procesul de traducere cu ajutorul celor trei concepte de „înțelegere, deverbalizare, reexprimare”³ a mesajului ca și conținut al comunicării sub formă lingvistică.

Conform teoriei sensului, traducătorul trebuie să înțeleagă mesajul, să sesizeze faptul că diferitele modalități de exprimare în limba bază și în limba țintă impun o *reexprimare* și nu o *transpunere*. În urma aplicării practicilor de traducere, se declanșează un semnal prin care traducătorul sesizează că mesajul a devenit transparent pentru el (totul se petrece la nivelul non-verbalului). Activitatea de deverbalizare este cea care declanșează semnalul, ea constituind o punte între înțelegere și re-exprimare.

Însumând datele acestei teorii, ajungem la concluzia că elementul central al discursului constă în coerența sa logică. Este vorba de logica unei școli de gândire, a unei discipline, a unui copil, a unui adult etc., logică cu care traducătorul poate sau nu să fie de acord, dar pe care el trebuie să o înțeleagă și să și-o însușească pentru a putea să re-creze și să transmită mesajul. Coerența logică este mereu prezentă în procesul de traducere: fie că e vorba de traducerea unei rețete de bucătărie, a unui ghid turistic sau a unui

³ M. Lederer, „Synecdoque et Traduction”, în D. Séleskovitch (éd.), *Traduire : les Idées et les Mots*, „Études de Linguistique Appliquée”, n° 24, Paris, Didier, oct.-déc. 1976, p. 13-41.

studiu privitor la mondializarea pieței financiare, traducătorul va putea să treacă, efectiv, de la înțelegere la re-exprimare doar când stăpânește coerența logică a discursului respectiv.

De fapt, deverbalizarea ar însemna punerea în evidență a logicii discursului, scheletul discursului, cum spune Michel Rochard în studiul citat. Bineînțeles, accentuând importanța logicii discursului, să nu uităm de importanța altor operații care fac parte din practica traducerii: documentare, cercetare terminologică, redactare etc.

Din cele spuse până acum, am putea concluziona că atunci când suntem în fața unor probleme de înțelegere a unui text (într-o limbă străină), nu le putem rezolva tratând etapele linear, ci printr-o cercetare a datelor în lumina cunoștințelor lingvistice și tematice dobândite, prin analiza contextului, prin cercetarea informațiilor primite din orice parte și de la oricine, prin documentare în dicționare terminologice și frazeologice.

Coordonarea tuturor acestor date permite formularea de ipoteze privitoare la înțelegerea textului. Din aproape în aproape, printr-un demers hipertextual, traducătorul reușește să înțeleagă coerența întregului text, făcând posibilă, în acest moment, trecerea la re-producerea, re-exprimarea textului în limba țintă. Această activitate presupune același demers: de cercetare a datelor, de formulare a ipotezelor și de validare a acestor date prin mijloacele limbii țintă. Vom obține la finalul acestui demers un discurs tot așa de coerent și de frapant ca și discursul original.

Urmând fazele procesului de traducere descris mai sus, studentul / traducătorul își orientează cercetările de documentare în terminologie și formulează elemente de răspuns dificultăților de traducere (ipotezelor); el nu va neglija nici un indiciu, nici o informație, iar profesorul nu-i va impune, ca fiind mai bună, varianta sa, ci va repera insuficiențele investigațiilor studentului, incoerența ipotezelor și a soluțiilor, absența elementelor necesare în validarea unei ipoteze. Același demers se aplică la citirea, la re-citirea, la înțelegerea și re-exprimarea discursurilor din / în limba bază și din / în limba țintă.

Operația de traducere constă în a face să coincidă trei unități: un discurs lingvistic, un discurs tematic și o activitate de compunere care are rolul de a structura cele două discursuri.

Dacă analizăm prima unitate, discursul lingvistic, putem afirma că traducătorul este cel care știe să transfere un discurs de la constrângerile limbii bază la constrângerile limbii țintă. De exemplu, „Fereastra, vă rog!” (substantiv articulat + CD + verb) poate da „La fenêtre s’il vous plaît!” (substantiv articulat cu articol hotărât + formulă de politețe de tipul conjuncție, pronume, verb). Este o activitate care reunește cunoștințe despre mecanismele lingvistice (lectură) și deprinderile de exprimare lingvistică (scriere).

Procesul de traducere este o activitate care se înscrie într-un context (vezi exemplul cu încăperea în care poate fi cald sau frig) și în care traducătorul mobilizează cunoștințele sale lingvistice și tematice echivalente pentru a înțelege un discurs specializat din orice domeniu. Activitatea de înțelegere este relativ pasivă, în timp ce activitatea de re-exprimare presupune o gestionare activă a discursurilor echivalente: modalități de exprimare ale limbii țintă, adaptarea la terminologia și la frazeologia domeniului de activitate.

Traducătorul recurge adesea la un du-te-vino permanent între lectura textului și documentare, între textul re-creat și validarea lui pe baza textului original. Această strategie este, în realitate, proprie oricărei activități umane.

După cum spune Dewey⁴, așa cum orice activitate umană urmează traseul unei anchete, tot așa se întâmplă și în cazul traducerii :

„Când o situație conține o dificultate, atunci intervine întrebarea dacă cel care o sesizează va înfrunta dificultatea sau o va evita. El observă datele mai întâi și își amintește observațiile făcute anterior. Acestea sunt elementele problemei. Intervin, în acest moment, sugestii de activități posibile pentru rezolvarea situației. Prin comparație, el apreciază care este cea mai bună pentru a da o soluție satisfăcătoare (comparația îi este de folos). Se procedează, apoi, la o revenire asupra faptelor în lumina soluției posibile. Se observă și se reconsideră observațiile pentru a dovedi valoarea soluției date. Dacă aceasta este acceptată, procesul de cercetare încetează, dacă nu, noile fapte dau naștere unor sugestii noi care vor corecta soluția respinsă sau vor propune alta, nouă, și tot așa până va fi găsită soluția care să îndeplinească toate condițiile problemei puse de ambiguitatea situației. Faptele reprezintă ipotezele sau soluțiile posibile” (traducerea din limba franceză ne aparține).

Situația sistematizată de Dewey demonstrează că soluționarea unei probleme oarecare nu este lineară. Pentru a stabili soluția, totul este de luat în calcul: limba, sensul tehnic, logica respectivă, cunoștințele dobândite, elementele de context, observarea discursurilor paralele, tratarea interdisciplinară, documentarea terminologică și frazeologică.

Esențială rămâne menținerea rigorii anchetei, adică verificarea fiecărei ipoteze, ancorarea oricărei observații în logica de ansamblu etc., și re-exprimarea discursului cu respectarea intenției și logicii autorului, cu observarea atentă a ansamblului coerent de reguli lexicale, sintactice și stilistice ale limbii țintă și fără a ceda tentației de implica logica proprie traducătorului în procesul de traducere.

Studentul / traducătorul în domenii profesionale are un statut special. El este pus în situația de a traduce texte din diferite zone ale vieții publice sau ale unei specialități. Suntem tentați să considerăm că fiecare text care trebuie tradus corespunde unui ansamblu de indicatori lingvistici și unui domeniu tematic dat. Realitatea în activitatea de traducere este alta: traducătorul poate traduce, dimineața, discursul unui preot la deschiderea anului universitar, iar după-amiază un text al unui medic la un congres medical. Fără îndoială că traducătorii sunt specializați, dar delimitarea domeniilor de specialitate este foarte extinsă. De exemplu, un traducător specializat în „economie” poate să abordeze subiecte din economie, econometrie, statistică, finanțe publice, politică monetară, comerț electronic, drept penal în domeniul spălării de capital etc. Sunt cazuri în care, în același text, se întâlnesc mai multe domenii tematice. De exemplu, un text despre vânzarea produselor petroliere implică și cunoașterea tehnicilor de extracție și prelucrare a țițeiului, de transport etc. Astfel, meseria de traducător se confruntă cu dificultatea de a gestiona complexitatea textelor datorată mării lor diversități.

Traducerea este o activitate care se caracterizează prin diversitate. Totdeauna se traduc texte care aparțin unor persoane concrete, pentru un public concret și cu intenții concrete din partea autorului textului. De aceea, un același text tradus în contexte diferite nu va fi tradus în mod obligatoriu în același fel dar va avea aceeași semnificație.

⁴ John Dewey, *How we think*, Boston, D.C Heath & Co, 1933, *apud* Michel Rochard, <http://perso.wanadoo.fr/michel.rochard/methodologie.html>.

În concluzie, operația de traducere, fie ea didactică sau profesională, este rezultatul interacțiunii mai multor factori: situația de enunțare / producere a fiecărui text, scopul urmărit de discurs, gradul de implicare a locutorilor în raport cu discursul lor, constrângerile generice sau tipologice, natura suportului de publicare, valorile predominante în fiecare cultură avută în vedere.

Bibliografie

- Ballard, M., (textes réunis par), *Relations discursives et traduction*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1995.
- Ballard, M., *Le commentaire de traduction anglaise*, Paris, Nathan, 1992.
- Cristea, Teodora, *Stratégies de la traduction*, Editura Fundației «România de Măine», București, 1998.
- Deledalle Gérard, *La philosophie peut-elle être américaine?*, Paris, Jacques Grancher, 1995.
- Gile, Daniel, *De l'idée à l'énoncé : une expérience et son exploitation pédagogique dans la formation des traducteurs*, in „Meta”, vol. 30, nr. 2, 1990.
- Gouadec, D., *Autrement dire... Pour une redéfinition des stratégies de formation des traducteurs*, in „Meta”, vol. 36, nr. 4, décembre 1991, p. 543-557.
- Lederer, M., „Synecdoque et Traduction”, in D. Séleskovitch (éd.), *Traduire : les Idées et les Mots*, „Études de Linguistique Appliquée”, n° 24, Paris, Didier, oct.-déc. 1976, p. 13-41, <http://perso.wanadoo.fr/michel.rochard/methodologie.html>.

Traduction professionnelle et traduction didactique dans l'enseignement universitaire

Nous nous proposons de faire une analyse de deux types de transfert inter linguistique: la traduction professionnelle et la traduction didactique (version / thème). Quelle est la distinction entre la traduction professionnelle et les exercices de traduction didactique, comment enseigner à bien comprendre les textes avant de les traduire, quel métalangage utiliser dans le cours pratique de traduction, sont seulement quelques questions dont la réponse va faire progresser la pédagogie de la traduction.